

Guerra i comunitat pagesa a la vegueria de Girona (1640-1720). Alguns testimonis i casos

War and peasant communities in the Vegueria of Girona (1640-1720). Some testimony and cases

Guerra y comunidad campesina en la Veguería de Girona (1640-1720). Algunos testimonios y algunos casos

Pere Gifre Ribas¹

Resum

A la vegueria de Girona, la guerra esdevé un fet habitual: entre 1640 i 1720, n'hi ha de declarada en quaranta-nou anys. En aquest treball s'analitza la incidència de la guerra sobre les comunitats pageses, que són les que en pateixen directament els efectes, i de manera especial s'estudia la fiscalitat derivada de la guerra de Successió que clou aquest cicle militar. Però, com es veu en les finances de Cassà de la Selva, Puigcerdà i Torroella de Montgrí, les comunitats han acumulat un deute important que no s'eixuga fins entrada la segona meitat del segle XVIII. Tres generacions conviuen amb la guerra. A partir de 1720, les comunitats pageses de la vegueria de Girona assumeixen, encara, els costos que van comportar: l'endeutament comunitari i les imposicions que recauen sobre les poblacions per pagar-lo.

Paraules clau: guerra, fiscalitat, comunitat pagesa, vegueria de Girona.

Abstract

In Vegueria of Girona, war became a common practice: from 1640 to 1720, there was an outright war that lasted 49 years. This paper will examine the impact of war on peasant communities, which suffered its direct effects, and, in particular, the taxes derived from the War of Spanish Succession that ended this military period. Indeed, the tax records for Cassà de la Selva, Puigcerdà, and Torroella de Montgrí reveal that the communities accumulated substantial debt that would not be cleared until the second half of the 18th century. Three generations would live through war. From 1720 onwards, the peasant commu-

1. ORCID. 0000-0002-4095-7937. Universitat de Girona. Institut de Recerca Històrica-Centre de Recerca d'Història Rural. A/e: peregifre@hotmail.com.

Rebut: III/2022. Avaluat IV/2022. Versió definitiva: V/2022

nities of the vegueria of Girona would still assume its costs: community debts and the taxation fell upon the villages, which would have to pay them.

Keywords: war, taxes, peasant community, Vegueria of Girona.

Resumen

En la Veguería de Gerona, la guerra era una realidad habitual: de 1640 a 1720, hay guerra declarada durante cuarenta y nueve años. En este trabajo se analiza la incidencia de la guerra sobre las comunidades campesinas, que son las que sufren directamente sus efectos, y en especial se estudia la fiscalidad derivada de la guerra de Sucesión que cerró este ciclo militar. No obstante, como se ve a partir de las finanzas de Cassà de la Selva, Puigcerdà y Torroella de Montgrí, las comunidades habían acumulado una importante deuda, que no se devolvió hasta entrada la segunda mitad del siglo XVIII. Tres generaciones convivieron con la guerra, ya que en 1729, las comunidades de la Veguería de Gerona aún estaban atadas a los costes derivados de ella, tanto al endeudamiento comunitario y como a las imposiciones que recayeron sobre las poblaciones para pagarlo.

Palabras clave: guerra, fiscalidad, comunidad campesina, Veguería de Gerona.

Pot semblar sorprenent una aportació sobre la guerra en un seminari portat a terme a Girona al voltant de la temàtica «Crisis, catàstrofes i canvi social». No ho és si tenim en compte que, durant el període que aquí s'analitza 1640-1720 va ser una realitat quasi permanent a la vegueria de Girona. De fet, aquest fenomen que procedeix de fora de les comunitats pageses la guerra les posa en tensió per tal com són elles les que pateixen els estralls directes de la presència i el trànsit de tropes, i sobretot els seus efectes. Així, té transcendència directa en les famílies i els patrimonis, i alhora en les comunitats mateixes, a través de la fiscalitat de guerra i les seves conseqüències, quasi permanents, en forma de deute censal. Aquí, simplement, es mostra un tast del que ha de donar de si una recerca de més abast que tingui en compte la història militar, és clar, però sobretot la incidència social, és a dir, que valori quin ha estat el cost de la guerra en aquest període per a les persones i les comunitats que van haver de patir el flagell continuat dels conflictes bèl·lics.

Propòsit

La guerra va passar de ser un fet excepcional a esdevenir una realitat quotidiana entre 1640 i 1720, especialment a la vegueria i el bisbat de Girona.² Tot i això, no disposem de

2. Utilitzem el terme «realitat quotidiana» com ho fa Jean-Michel Boheler, 2002: 65, 88.

gravats al·lusius a la guerra i els seus efectes com la sèrie de divuit aiguaforts de Jacques Callot, *Les misères et les malheurs de la guerre*, que reflecteixen l'ocupació de la Lorena el 1633 (J. Cornette, 2000: 82-87), amb un final en què els pagesos, després de totes les malvestats, prenen la iniciativa i acaben amb els soldats; ni de cap sèrie també de gravats com la de Hans Ulrich Frank, de 1643 i 1644, sobre el setge de Magdeburg de 1631 (N. Kwiatkowski, 2014), ni tampoc de creacions literàries coetànies que hi hagin centrat l'atenció, com la novel·la *Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch* de Grimmelshausen publicada el 1669 en part autobiogràfica, i part fruit de la imaginació de l'autor, sobre els fets i les malvestats de les confrontacions (Boheler, 2002: 76). Les tres obres fan referència a la guerra dels Trenta Anys (1618-1648) que, encara que circumscrita a l'Imperi, molt sovint se segueix considerant la guerra més greu del segle XVII (Munck, 1990:139). En aquest treball ens volem situar, sobretot, als anys posteriors a 1640, quan la guerra serà ben present al llarg de tres generacions.³ Per bé que en realitat ja des de 1635 era sens dubte present.

En canvi, però, tenim prou documents, impresos i manuscrits, que fan referència expressa a la guerra i als seus efectes a Catalunya. La publicística és especialment abundant, si bé cal analitzar-la amb totes les prevencions possibles per destriar la propaganda de guerra. Henry Ettinghausen (1993) ha dedicat estudis acurats als avisos, les gasetes i les notícies de la guerra dels Segadors i la guerra de Secessió. Més recentment, Eloïse Hermant (2016) hi ha aprofundit per treballar sobre la revolta dels Barretines. Xevi Camprubí (2018) hi ha dedicat atenció a partir de l'anàlisi de la producció de l'impressor Rafel Figueró per la guerra de Successió. I Ricard Expósito (2016) ha analitzat la familiaritat amb el món del text imprès, tant en l'àmbit urbà com en el rural als segles XVII i XVIII. Tenim també referències en la documentació municipal, sobretot en relació a les exaccions derivades de la fiscalitat de guerra. Menys de les que els historiadors voldrien, però més de les que hi ha sobre èpoques anteriors i que han rebut especial atenció dels medievalistes. Però, sobretot, en el cas que aquests testimonis no s'hagin pogut preservar, en la documentació notarial es detecten rastres explícits i directes del que va suposar la guerra a pàgès (Solà, 2020). Dels testimonis de les agressions sobre béns i persones, mereixen una referència especial els robatoris, les cremes i les destruccions d'esglésies pel que suposen d'excepcional, però també com a denúncia dels excessos de les tropes, la contractació de censals per part de les universitats pageses per poder afrontar la pressió bèl·lica i l'arrendament de redelmes sobre el conjunt de la comunitat, a més, és clar, de moltes conclusions i acords de les universitats, amb la votació, si era necessària, dels caps de casa quan es tractava d'una imposició que podia gravar les cases i les famílies per anys.

3. «Le XVIIe siècle fut bien celui de la guerre, car en prenant en compte l'ensemble des États européens, seules deux années pourraient être qualifiées d'années de paix: 1669 et 1670» (Cornette, 2000: 23-24). Ha estat Geoffrey Parker (2013: 78), qui ha deixat escrit que la majoria dels que van viure al segle XVII identificaven la guerra com la causa dels seus mals. A Europa, només hi va haver un any sense guerres en la primera meitat de segle, el 1610, i dos durant la segona meitat, els anys 1670 i 1682. Tot i la discrepància, una coincidència.

En l'àmbit familiar i patrimonial, en els llibres de comptes de pagesos i els de memòries, hi trobem ressenyats molts d'aquests fets: sovint, viscuts en persona, d'altres recollits a partir de les publicacions que circulaven amb tota rapidesa (Torres, 2000, 2008). Als anys finals del segle XVII hi havia plena consciència que es vivia una vida de «treballs y desdixas», com la descriu Fèlix Domènech (2001) de Sant Feliu de Guíxols: uns, per haver-los patit directament, d'altres, per haver-los llegit. El terme «treballs» per referir-se als esforços efectuats és usat també per altres pagesos i cronistes (els Anglada de Fonteta, o el capellà del Col·lell Patllari Ombravella).⁴ És a partir d'aquestes aportacions particulars, concretes i localitzades, que ens proposem analitzar com la guerra excepcional va esdevenir aquests anys un element més de la quotidianitat: com va afectar les persones i els patrimonis, i com va quedar reflectida en l'escriptura de l'època. I passarem del particular al col·lectiu amb l'anàlisi de les finances de tres universitats. Tres maneres d'afrontar l'endeutament derivat de les guerres al segle XVIII, quan ja havia finalitzat el cicle bèl·lic.

Un llarg cicle de guerres

A les terres situades al nord del riu Fluvià, de 1640 a 1720, hi ha guerra declarada en 49 dels 81 anys del període.⁵ En bona part d'aquests anys es tracta de campanyes estacionals, de finals de primavera a finals d'estiu; són campanyes de, com a molt, sis mesos, però també hi ha etapes d'ocupació militar (Alcoberro, 1987; Reynés, 2001). Són guerres per dilucidar l'hegemonia a Europa, en especial al nord, als Països Baixos, però, després del tractat dels Pirineus (Sales, 2004; Bély, 2010, 2015), amb la nova frontera traçada, el sud dels Pirineus esdevé camp de batalla habitual. Una frontera militar per la part francesa, si més no després de 1674 (Ayats, 2002; Jané, 2008), que no troba oposició a la banda de la monarquia hispànica: ni per Puigcerdà i la Cerdanya (Espino, 2016, 2017, 2021), ni pel Ripollès, la Garrotxa o l'Empordà, sense que es construïxin noves fortificacions per aturar les entrades militars franceses (Gifre, 2005; Espino, 2010). Prou que se'n queixen les poblacions, i prou que la Diputació del General ho transmet tot reclamant de fortificar el que ha de ser «antemural» de la monarquia hispànica (Martí, Espino, 2013), que ho serà menys, encara, després de la demolició francesa de Puigcerdà i Camprodon el 1691.

La manca de fortificacions per oposar a l'entrada de tropes va implicar que la presència militar esdevingués quasi permanent. Així, les etapes de pau no deixen de ser efímeres etapes de reconstrucció. Al nord del Fluvià, les poblacions pateixen les campanyes dels exèrcits «amics» i dels exèrcits enemics. Les poblacions de frontera han d'acabar convivint amb la guerra. Això és el que expressen dos memorials posteriors a la campanya de 1684. La guerra en si mateixa no era cap novetat, era una més i això pesava en els esforços que feien les poblacions. Així en parlaven els diputats el 20 d'octubre de 1684:

4. Soler, 1994: 80. Constants, 1950: 74.

5. Pel que fa a França, l'Imperi i els Països Baixos, de 1661 a 1715, donen resultats molt semblants (Boheler, 2002: 66).

Taula 1
Un llarg cicle de guerres i de postguerres al nord de Catalunya
(1640-1720)

Guerres	Postguerres i reconstruccions	Tractats de Pau
1640-1652: guerra dels Segadors, guerra de Secessió		
1652-1659: guerra amb França		pau dels Pirineus (1659)
	1660-1672	
1673-1678: guerra d'Holanda		pau de Nimega (1678)
	1679-1683	
1684: guerra de Devolució		pau de Ratisbona (1684)
	1685-1688	
1689-1697: guerra de la Lliga d'Augsburg (guerra dels Nou Anys)		pau de Ryswick
	1698-1704	
1705-1714: guerra de Successió		pau d'Utrecht i Rastatt (1713-1714)
	1715-1718	
1719-1720: guerra de la Quàdruple Aliança		pau de Viena (1725)

[...] que en esta campaña ha servido el país con levas dando entradas y sueldos muy crecidos, y someten y bagajes para conducir granos y vastimentos y en todo lo demás que se les ha pedido, por lo qual han quedado los comunes pobres y empeñados en quantiosas summas, que todo esto ha sido sobre estar el país muy exausto de seis años antecedentes de alojamientos, assí de invierno como de verano [...], lo qual, y la guerra que ha padecido tantos años, ha obligado a cargarse los lugares de censos que no pueden pagar a los acrehedores.⁶

Un imprès sense data, però també de la Diputació del General, abunda en la situació de les poblacions de la Cerdanya i l'Empordà i el pes dels allotjaments:

[...] no obstante que la última paz duró cinco años, no logró el descanso esta Provincia, pues en todo esse tiempo tuvo los aloxamientos de la cavallería. Y aunque es verdad que al salir en campaña ha sido poca en los soldados efectivos, empero fue muy grande en los aloxamientos, y la carga exorbitante, no aviendo lugar que no la aya tenido, o con efetivos soldados o pagando muy crecidas contribucions a los oficiales mayores y menores.⁷

6. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Consell Aragó: 240.

7. ACA. Consell Aragó: 238.

Però, tot i la presència constant de la guerra, historiogràficament no ha merescut una anàlisi aprofundida dels efectes sobre les poblacions, més enllà dels estudis que l'anomenada escola històrica gironina, a les darreries del segle XIX, va dedicar als setges de Girona.⁸ En el cas de l'Empordà cal tenir en compte Pella i Forgas, que hi va dedicar algunes pàgines sense plantejar directament el que suposava per a les comunitats pageses (Pella y Forgas, 1883: 724-740). Tot i això, Francesc Carreras Candi, a començament del segle XX, traça una síntesi que, com a hipòtesi de treball, mereix ser tinguda en compte.⁹ El tall cronològic que planteja és més curt del que aquí es considera, 1639-1690, i ho fa per al conjunt del Principat. Assenyala que la guerra i la fiscalitat corresponent porten les poblacions catalanes a una situació de postració. La guerra, en paraules de Carreras Candi, esdevé un mal endèmic. I assenyala que la fiscalitat comportà una conflictivitat interna creixent i significativa que va fer aflorar les contradiccions de les comunitats rurals, sobretot pel que fa al tema dels exempts,¹⁰ causa, entre d'altres, de l'aixecament barretina. Aquest plantejament, de com la guerra incideix sobre les realitats locals i com fa sorgir les diferències internes en les comunitats pageses, val la pena tenir-lo present si volem entendre la incidència real i la fiscalitat de la guerra, el seu corol·lari necessari.

Pèrdues de collites i d'infraestructures agràries

El trànsit de tropes afecta les poblacions situades als passos de muntanya i el camí ral, i encara molta més afectació suposa el pas de la cavalleria que, a la primavera, es menja els sembrats. D'altra banda, quan la campanya acaba i tornen als quarters d'hivern,¹¹ les tropes franceses s'emporten el cereal en gra. Les poblacions situades a la frontera pateixen dues vegades les anades i vingudes de tropes. I també se'n ressenten les poblacions de la plana: per ser llocs d'acampada de tropes, que són obligades a contribuir en allò que se'ls

8. Amb l'excepció dels treballs d'Antonio Espino, que fa una aportació renovada a la història militar, i els que s'han dedicat a la guerra de Successió, si bé la incidència sobre les poblacions, amb excepcions, no sol ser l'objectiu principal. Traça una síntesi de la incidència de les guerres dels segles XVII i XVIII sobre les finances locals, a partir de la pregunta: qui i com es paguen les guerres? (Ferrer, 2014).

9. Carreras Candi, 1908. L'apartat porta epígrafs significatius i clarificadors: «Malestar y exaccions als pobles per los allotjaments de tropes», «Empobrimient y depopulació de Catalunya en la segona meitat del segle XVII», «Continuen conflictes ocasionats per allotjaments», «Petites revoltes de poblacions», «La gran commoció dels gorretes»..., i així denota de manera diàfana la importància de les guerres en aquesta segona meitat del segle XVII i com es marca la continuïtat amb la guerra de Successió.

10. La problemàtica dels exempts per la guerra dels Segadors i la postguerra (Olivares, 2000: 384-397). S'hi va voler posar solució en el Parlament de 1653, en què a canvi d'un donatiu de 500.000 lliures, tots havien de contribuir: això suposava la desaparició de les exempcions, però el braç reial s'hi va oposar i l'intent de solucionar el problema dels allotjaments va quedar en res (Sánchez Marcos, 1983: 70-78).

11. És especialment significatiu que les previsions que van fer guanyadores les tropes de Lluís XIV en la primera meitat del seu regnat, a partir de la guerra de la Lliga d'Augsburg i de la guerra de Successió d'Espanya, es deguin, en bona mesura, a les dificultats que la intendència té per proveir amb profusió els magatzems destinats a les tropes als quarters d'hivern. Les males anyades a partir de la dècada de 1690 hi ajuden, però també l'esgotament davant de tanta guerra (Royal, 2017: 205-215).

requereix (des de combustible fins a llits i menjar per a les tropes, el pa de munició, i herba, palla i gra per a la cavalleria), i també per les sortides, a manera de ràtzies, que practiquen les guarnicions militars, posem per cas, de la ciutadella de Roses, que es cobren les contribucions de les poblacions properes. Uns i altres, exèrcits amics i alcaids de la ciutadella amiga, segresten veïns de les poblacions i els empresonen, fins que no s'ha pagat el que prèviament se'ls ha assignat de pagar. I les plantacions, siguin vinyes o olivars, solen acabar delmades per proveir de combustibles les tropes. Sovint, amb les anades i vingudes de tropes, es paguen talles dues vegades: «per tocant tant en temps de França com de Aspaña»,¹² en relació als anys de 1654 i 1656, s'anota en un llibre de comptes de la família Adroer de Viladasens, ciutadans honrats de Barcelona des de 1638 (Gifre, 2012: 217-222; 340-345).

Tot plegat sol comportar que les terres quedin ermades i els masos deshabitats. Els masovers solen acollir-se a la clàusula de guerra que figura en els contractes, per la qual poden abandonar el mas sense penalització. De fet, els masos abandonats durant les campanyes militars van trigar a tornar a ser habitats. Amb la pau, comença la reconstrucció dels habitatges i de la infraestructura agrària. Els propietaris ofereixen clàusules favorables als masovers perquè es facin càrrec de les explotacions. Figuren clàusules per les quals les terres ermades, que han de ser arrencades després d'un període que pot ser més o menys llarg, paguen quarts i quints de la collita, quan era habitual que haguessin de pagar terços. I també sol ser general que els propietaris contribueixin en la part proporcional als mals i càrrecs de les universitats (Gifre, 2012: 646-655). El bestiar de tir és sovint obligat a fer bagatges en els trànsits de tropes,¹³ quan no desapareix, essent com era la màquina de guerra preferent. És significativa la lacònica frase escrita en el llibre de comptes del patrimoni Adroer de Viladasens el 1659: «no he tingut gran cosa, ni tenpoch no tenia bous per a lleurà».¹⁴ No tenim, com en el cas d'Alsàcia, inventaris d'animals de tir per comparar la situació de declivi després de les campanyes militars (Boheler, 1995: 198-200), però no devia ser gaire diferent. A les fronteres dels regnes, les poblacions no es devien diferenciar gaire en els patiments. Que hi hagués menys bestiar implicava també menys terres treballades, i alhora menys pastura i menys fems, coses que necessàriament suposaven una reducció de la collita. Així, la reconstrucció partia amb un llast enorme.

La conseqüència de tot plegat sol ser, i així figura en els memorials que les universitats presenten a l'Audiència, la reducció del poblament i l'endeutament de la universitat. Sovint, els memorials pequen d'exagerats, però de ben segur que hi ha una disminució de població. I, ja se sap, si són menys, la proporció a pagar augmenta en el repartiment de la tributació municipal, sovint taxes i redelmes sobre les collites. D'aquí que, amb aquesta

12. Arxiu patrimonial Adroer, llibre 18 (1620-1659).

13. Així s'anota en el llibre de comptes del patrimoni Adroer de Viladasens: «Avuy, divendres, als 12 de 9bre. [1694], per ordre del sr. batlle y jurats, són anats a bagatja 3 parells de bous, lo un parell de casa ab carreta, en què són anats a Roselló, ab un regiment de infanteria que estava allotjat a Camallera. Déu los deix tornar ab la carreta. Als 8 de dits, són tornats sense carretas y als bous molt espatllats», Arxiu patrimonial Adroer, llibre 37 (1689-1697). La situació de 1694, pel que fa als bagatges a la vegueria de Girona, és analitzada per Antonio Espino, 2003: 177-178.

14. Arxiu patrimonial Adroer, llibre 25 (1651-1663).

estratègia, busquin arribar a concòrdies amb els creditors censalistes. A manera d'exemple, sense que sigui exhaustiva la relació, després del tractat dels Pirineus se signen concòrdies: la ciutat de Girona (1664, 1666 i 1668, i de nou el 1685), les universitats del comtat d'Empúries, majoritàriament als anys seixanta: Castelló, 1662; Empúries, 1662; Torroella de Fluvià, 1665; Fortià, 1666; Viladamat, 1667; la Selva, 1668; Roses, 1668; Castelló, 1668) i als anys setanta Ventalló, 1678; Cadaqués, 1699 (Gifre, 1996, 2005: 17-19). Un fenomen que s'estén a altres viles i ciutats: per exemple, Barcelona el 1668. La Diputació del General l'adoptà el 1670 amb els seus creditors (Serra, 2018: 200-203). La fórmula emprada és la mateixa a tot arreu: un any es destina a pagar pensions i el següent es destina a lluir censals.

Caldria analitzar fins a quin punt s'activa el mercat de terres arran de les campanyes militars. Tenim indicis d'afectació dels patrimonis pagesos, des dels que aprofiten la situació per comprar fins als que han de vendre per haver acumulat deutes o, definitivament, venen els masos i es traslladen a l'interior, allunyant-se de la frontera (Gifre, 2012: 235-237). D'altra banda, també caldria analitzar fins a quin punt les tres generacions compreses entre 1640 i 1720 van veure com reduïen la seva capacitat d'estalvi, i com això podia afectar, en terres de la vegueria de Girona, el muntant global dels dots pagats aquests anys. El que és evident és que qualsevol dificultat, en forma de minoritat i tutoria d'hereus o pagaments de dots, o elements externs, com la fiscalitat, podia afectar directament la capacitat dels patrimonis pagesos, per poderosos que poguessin ser (Serra, 1988: 339).

La crema i el saqueig d'esglésies com a signe de pillatge i destrucció

Sabem bé que l'església és el refugi de la comunitat pagesa (Puigvert, 1991). L'edifici fa les funcions de «recolleta» en moments de trànsit de tropes, i és el principal edifici de les poblacions rurals. Moltes esglésies tenen gran solidesa, construïdes en pedra carreuada. A dins, s'hi aplega la comunitat i també les reserves i els béns més preuats, de manera que serveix de refugi i de magatzem. Hi ha, també, les caixes de les almoines i els altars barrocs, a banda del tresor parroquial. I, és clar, uns soldats mercenaris a qui no arriba la paga, sovint se la volen cobrar. L'exèrcit francès, per exemple, establí ordenances de com repartir el botí, el 1675 o el 1696 (Peschet, 2002: 133).

Els fets de la primavera de 1640 són el punt de partida de vuitanta-un anys de presència militar. És sobradament conegut l'episodi de la crema i el saqueig de l'església de Riudarenes del 3 de maig de 1640, del robatori de l'església de Santa Coloma de Farners i de la capella de Farners, del 14 de maig, i també el saqueig i la crema de l'església de Montiró i el robatori a la Mare de Déu de l'Om; els soldats espatllen l'església de Saldet en no poder obrir la porta i assalten la capella d'un cortal del Castell, propietat de la comunitat de preveres de Castelló. La revolta pagesa contra els soldats del *tercio* de Juan de Arce (Simon, 2019) marca l'inici d'un cicle de guerres que no parará fins al 1720.

En les posteriors campanyes franceses (1653-1659) els robatoris, els saquejos i les profanacions de la campanya de 1653 es multipliquen. Josep Sanabre (1956: 573-574) cita 28

esglésies profanades, avui sabem que en foren més.¹⁵ En conseqüència, i en això es repeteix el ritual del bisbe Parceró de 1640, el vicari general de Girona, el 5 de desembre de 1654, dicta excomunicació general «contra molts soldats del exèrcit francès que en los mesos passats a l'invadir Catalunya han romput y posat foch a las portas de moltas iglésias del bisbat, rompient molts sagraris, retaules y fonts baptismals, trepitjant aras consagrades, robat el Santíssim Sagrament, calses y vasos de plata y tot quan tenian ditas iglésias».¹⁶ En campanyes posteriors van ser arrasades i destruïdes moltes més esglésies: el monestir de Sant Martí de Banyoles (1655), les esglésies de Borrassà i Vilafant (1656), l'església parroquial d'Amer i la capella de Sant Just del Mallol a Sant Privat de Bas (1657), i tornà a ser-ho la d'Amer (1658) (Solà, 2020).

Durant la guerra de la Lliga d'Augsburg o guerra dels Nou Anys, després de la batalla del Ter (27-28 maig de 1694), van ser objecte de saqueig un nombre significatiu d'esglésies situades entre el Fluvià i el Ter: la Sala, Serra, Llabià, Fonolleres, la Mata, Ullastret, Ultramort, Parlavà, Sant Iscle, Gualta, Casavells, Fontanilles, Peratallada, Vulpellac i Fonteta.¹⁷ El 29 de maig de 1695, van ser unes quantes esglésies de la sotsvegueria de Besalú les que foren saquejades: Dosquers, Meià, Lligordà i Beuda. El rector de Beuda descriu, quan demana de tornar a consagrar l'església, el que ha passat:

[...] sacajada la casa, acometeren a la iglésia, y ab destrals la obriren, y oberta, despullaren los altars, portant-se'n toballes, y demás robas, sens deixar-i cosa alguna, y obriran ab destrals todas las caxas que estavan allí guardades, [...] Y després entraren en la sacristia, y robaren tots los ornaments de dir missa, y capes pluvials, y ab violència obriren lo sacrari, y prengueren la custòdia [...] Y quedaren dos francesos dins la iglésia, los quals foren morts per los paisans dins la pròpia iglésia [...] Y per eix efecte, y per lo que à succehit a quatre iglésias, ço és, de Beuda, Lligordà, Meyà y Dosqués, havem determinat de enviar lo donador y portador de estas cartas a V. Il·lustríssima.¹⁸

Primerament, la versió del mariscal duc de Noailles fa l'inventari del botí de guerra, i potser va ser un pèl exagerat, ja que anotà: vint-i-dues esglésies saquejades, cinquanta-un calzes, trenta-set creus processionals, vuitanta-quatre canelobres, vint-i-un reliquiari, cent cinc casulles, setanta-sis retaules... Tot plegat ho atribueix a la manca de diners dels soldats, un tema de disputa recurrent amb el ministre de la guerra. D'altra banda, s'excusa en el fet que bona part dels soldats eren protestants i, sobretot, que la paga no els arribava per pagar les tropes. Però la conclusió a què arriba és prou evident: els vilatans i pagesos

15. Biblioteca de Catalunya (B.C.), F. Bons. 2819.

16. Sanabre, 1956: 573.

17. Fèlix Domènech, des de Sant Feliu de Guíxols, ho descriu així: «Dex desordre [la desbandada de l'exèrcit espanyol: "als qui fugían crech que en Ceragossa no estavan cegurs"] ce seguí que lo francès cequejaren passats de desacet llochs, no reservant iglésia, ni sacrari, que de tots los llochs que cequejaren ce n'aportaren las custòdies, y las formes per terra, y altres que ce n'aportaren, algunes desacet custòdies ce n'aportaren, y dones que violentaren» (Domènech, 2001). I des del Rosselló, Bartomeu Trilles, pagès de Pacà, «En lo any 1694, féran los francesos un gran gasto en lo Ampurdà, y robaren moltas iglésias y molts llochs, y deshonoraren moltas donzellas y moltas donas» (Gibrat, 38).

18. B.C. F. Bons. 5544.

els han perdut el respecte, cosa que no havia passat mai.¹⁹ És per això que en començar la guerra de Successió, el mariscal duc de Noailles canvia d'estratègia i fa publicar un imprès, de Perpinyà estant, el 6 de febrer de 1706, on vol atreure els catalans a la causa filipista, que sap perduda des de 1695.

[...] nos ha donat los ordres molt precisos de fer observar una exactíssima disciplina a las tropas de sa armada entrant en Cathalunya y durant lo temps que elles hy restarien, y de tractar ab tota la dulçura y benignitat a aquells vassalls del rey cathòlich que voluntàriament y de bon grat voldran tornar a la obediència del dit rey cathòlic, donant-los tot favor y assistència, posar-los baix la protectió del rey y de la nostre, de tal manera que gozen ab pau y tranquil·litat de llur bé, que cultiven llurs terras, y entretengan sos bestiaris, y assí que no ls sie fet alguna injustícia, ny dany, en llurs personas, ny béns, que pugan gozar de tots sos privilegis y immunitats que gozaven avans lo moviment y rebel·lió arribada en Cathalunya, y que sien tractats y tinguts com a bons y fidels vassalls y subjectes de sa dita magestat catòlica.²⁰

Podem pensar que tan sols era una manera d'atreure els catalans. I segur que era així. Però també sembla que Noailles tenia present com s'havia arribat a l'animadversió dels catalans davant la presència de l'exèrcit de Lluís XIV.

La resposta de la comunitat davant la guerra

És difícil descriure quines eren les sensacions de les comunitats vilatanes davant la presència de tropes. En general, en tenir notícies de tropes, els veïns s'organitzaven per fugir i evitar haver de participar en els bagatges dels soldats en trànsit. La por és la primera sensació que es té, per la vida i pels béns. Talment com va fer, el 1674, Adroer de Viladasens, que, en tenir notícies de la presència de tropes al Portús, anotà: «y dits grans los he fets aportar en Gerona ab pres[s]a per lo temor de la guerra que la ermada estava en lo Portús».²¹ El temor porta a amagar béns i pertinences, i l'església sol ser el refugi i amagatall, tot i que en altres llocs la muntanya és més segura. Arreu, les cases queden desemparades. Joan Guàrdia, el pagès de Santa Maria de Corcó, explica que, de nits, dormen a casa, i de dies, s'amaguen i vigilen la casa, on entren els soldats i presencien les bregues amb els miquelets (Pladevall, Simon, 1986: 87, 93). Són espectadors forçats.

El problema s'agreuja quan dels trànsits de tropes es passa als estacionaments. Els

19. «Le pillage et le libertinage des troupes, faute de paye, avoient aliéné les coeurs des Chatalans, au point que le peuple étoit partout sous les armes. Les soldats n'ayant aucun respect pour les églises, les paysans n'en avoient plus pour les sauve-gardes du general, et insultoient les convois et fourages: ce que n'étoit jamais arrivé» (*Mémoires politiques et militaires pour servir à l'histoire de Louis XIV et de Louis XV, composés sur les pièces originales recueillies par Adrien-Maurice, duc de Noailles, maréchal de France et ministre d'état, par M. l'abbé Millot*, vol I, Paris, chez Moutard, 1777, p. 280). A l'actitud antifrancesa d'aquests anys, s'hi ha de sumar la desconfiança de les autoritats espanyoles, començant pel virrei (Albareda, 1993: 39-44).

20. Arxiu Comarcal del Baix Empordà (ACBE). C40-04/113. Col·lecció impresos.

21. Arxiu patrimonial Adroer de Viladasens. Llibre 24 (1664-1693).

allotjaments són temuts.²² Les autoritats de les universitats fan el possible per evitar l'entrada de tropes.²³ Així, pacten pagar compensacions per no haver de tenir allotjaments. L'assemblea dels veïns, en les petites poblacions, és convocada i vota les mesures adequades per fer-hi front. Sovint, les universitats faculten els magistrats municipals perquè cerquin diner a censal per poder afrontar-ho. I si cal s'imposaran redelmes i taxes sobre els veïns. Tot, amb la finalitat que no calgui allotjar tropes o pactar rebaixes en l'assignació de soldats i cavalls.²⁴

La universitat pagesa, en conjunt, actua com a garantia del crèdit sindicat que genera per fer front a les despeses excepcionals. Sovint, si no hi ha llibres de la universitat, s'acut al notari perquè aixequi acta de l'assemblea i dels presents a l'assemblea i dels acords presos. Els acords de l'assemblea obliguen els presents i els esdevenidors en matèria de pagament de pensions de censals i, quan sigui l'ocasió, de retorn del capital. Aquesta seguretat arrenca de la Cort de Barcelona de 1482, cap. IV, que disposa

[...] tollent tot dubte sobre açò causat, statuim e perpetualment ordenam que tot syndicat fet per universitat congregada, segons que per aquella és acostumat ajustar-se, e encara tot contracte per aquella fet sobre vendes de censals o violaris, en lo qual syndicat sie dat poder per la dita universitat de obligar los presents, absents e esdevenidors, e béns lurs, o en lo contracte per dita universitat celebrat, en lo qual serà la dita clàusula, continent que la dita universitat obliga los presents, absents e esdevenidors e lurs béns, sien de tanta autoritat, força e valor que en virtut de aquell syndicat o contracte lo oficial request executar los dits censals o violaris pugui e haja executar tots, e qualsevol que fossen daquela universitat, axí absents, com presents, e encara los esdevenidors pobladors en lo loc on la dita universitat és constituïda, e béns lurs.²⁵

22. La problemàtica de l'allotjament de tropes ha estat tractada, si bé no de manera monogràfica, per la historiografia dels segles XVI i XVII, i més concretament se'n pot veure l'evolució a Jordi Carrió (2008: 345-447), que en traça la presència i la problemàtica de 1496 a 1640; de 1640 a 1659, segueix sent de molta utilitat el treball de Josep Sanabre (1956), i, per al Parlament de 1653, Fernando Sánchez Marcos, 1983; al seu torn, Antonio Espino (1990) tracta la incidència durant el període de 1653 fins 1689, quan suposa un tombant: és una de les causes principals de l'aixecament barretina, en posar de manifest la continuïtat de la problemàtica i, encara, Antonio Espino (2013c), que constata que el problema, tot i les dues corts, la de 1701-1702 i la de 1705-1706, no va trobar solució, fins al punt de considerar-lo endèmic. La incidència sobre les comunitats pageses és tractada a Gifre (1993) i a Espino (2014: 279-338), hi veureu la generalitat de l'etapa. Sobre la incidència en una comunitat rural com la de Tona, és exemplar el treball de Xevi Camprubí (2015), que compara el pes dels allotjaments en la revolta barretina de 1687 i el 1711, i, a més, fa una anàlisi sintètica i detallada de la normativa i dels debats jurídics i polítics sobre la problemàtica dels allotjaments.

23. De vegades, però, les composicions poden sortir més cares que els allotjaments mateixos, com passa al lloc de Nogaro (Armanyac) el 1653 (Brumont, 2002: 262).

24. A la Lorena de mitjan segle XVII, la que inspirà els gravats de Jacques Callot, la negociació amb les tropes sembla haver estat, almenys a Metz, una pràctica generalitzada i institucionalitzada, amb les tropes del rei de França i també amb mercenàries. És clar, però, que igualment s'hi poden detectar les possibles actuacions corruptes inherents a la societat d'Antic Règim i, encara, el que no apareix en els arxius, la micronegociació que portaven a terme els pagesos (Gantelet, 2012: 188-200).

25. Llibre VII de les Constitucions de Catalunya. De execució de censals, violaris i escriptures de terç. Tít. XI, XII, Compilació de 1704, f. 392.

Tot i la lletra de la norma, hi devia haver disputes sobre la interpretació d'aquesta constitució quan el doctor en drets Joan Ribera fa imprimir un dubte jurídic el 1619.²⁶ Aquesta serà la base jurídica amb què actuaran les universitats catalanes. La guerra, sens dubte, contribueix a estructurar i cohesionar la comunitat pagesa. La inscripció notarial dels acords de l'assemblea general de veïns era una manera de cohesionar la universitat. Sobretot, quan es trobaven amb els que no volien contribuir-hi, i especialment quan els exempts es negaven a pagar i també ho fan extensible als seus masovers.

La guerra de Successió, l'epíleg del llarg període de guerres

La guerra de Successió culminà el llarg cicle de guerres i inicià una postguerra en la qual, en la reconstrucció, les poblacions van haver d'assumir el pagament del cadastre i les imposicions derivades dels pagaments a la universitat, carregades com estaven de censals i més censals. Tot i que a partir de 1660 s'havia arribat a concòrdies amb els creditors, el llarg període de guerres havia fet que el deute no pogués ser liquidat. I la guerra de Successió ho va accentuar, ja que en les terres de la vegueria de Girona seguia la mateixa dinàmica militar del segle XVII, per la qual cosa calia fer front a les contribucions imposades pels dos exèrcits, si és que no s'hi afegien els miquelets, a l'exèrcit de les dues corones i a l'exèrcit borbònic. Patllari Ombravella, capellà del Col·lell, ho escrivia així:

No faltava prou tribulació y treballs per raó de la tropa francesa que tots los anys lo sr. Duch de Noalles entrava per lo Empordà, anant de una part a altre fent-se donar obediència y contribució y algunes vegades robant, ab gran detriment del pahys y destrucció de la terra, que uns palavan per un costat y los altres del altre, fent un poch de cara retirant-se los imperials cap a la ciutat de Gerona, y axí se passà tots los anys des del any 1706 fins los any 1711,²⁷ que fou guanyat Gerona.²⁸

A partir de 1711, els francesos imposen la contribució a les poblacions ocupades.²⁹ En aquesta taula hem recollit les imposicions a què se sotmet l'Empordà, en el que equival pràcticament a la vegueria de Girona, i la Cerdanya. Són els càlculs efectuats pel recaptador de les contribucions, el filipista empordanès Gregori Matas i Pujol, a qui, a canvi, se li atorgava el 10% de la recaptació. El desglossament de les partides és el que ens interessa destacar, ja que la principal unitat contributiva són les comunitats, les universitats, amb aquest 86,28% del total. Si encara hi havia algun dubte, la universitat és, sobretot, una unitat contributiva.

26. B.C. F. Bons. 2531.

27. El 1711, després que les tropes borbòniques guanyessin la ciutat de Girona, representa un punt d'inflexió, ja que els borbònics, amb oposició, dominaven el territori. Així ho reflecteix Francesc Anglada, pagès de Fonteta, «Primerament tinch de fer memòria dels treballs tants grans que sofrim hi petim. Dits treballs comensaren lo 1711, que los gabaix guanyan Gerona» (Soler, 1994: 80).

28. Constans, 1950: 85.

29. Hi ha un veritable espoli, derivat de les contribucions extraordinàries, imposat per les autoritats borbòniques des de 1711 (Torràs, 2005: 287).

Taula 2
Compte de contribucions de l'Empordà i la Cerdanya
a l'exèrcit francès (1711-1714)

Procedència	En lliures franceses	%
Restant de la imposició precedent	760,00	0,04
Imposicions sobre particulars	19.167,66	0,97
Imposicions sobre eclesiàstics	45.205,66	2,29
Sobre comunitats	1.702.137,85	86,28
A causa de fortificacions	12.957,00	0,66
A la Cerdanya	55.906,10	2,83
Seu d'Urgell i Andorra	36.252,85	1,84
Producte de la venda de bestiar	1.2273,76	0,62
Retingut pels oficials	88.107,65	4,47
Total	1.972.768,53	100,00

Font: ADPO. 1C333-334.

Amer Massó, pagès de Sant Esteve de Guialbes, a redós del Fluvià, escrivia a mitjan segle les memòries de la guerra, i deixava escrit que hi havia diferències entre els dos exèrcits:

En lo any 1714, al maix y juny desmantelà esta terra Fransa, y tornà dominar Felip quint, que, pensant tenir algun al·lívio, encara fou pijor, que Franssa, de tant a tant, nos feien alguna rebaxa, però Espanya mai y a tingut rebaxa.³⁰

I en això concorda amb un altre pagès, Francisco Verdaguer, de Llançà,

Y tornant a nostre compte de major padregada, dich que després de retirat mr. de Barbich [1720], lo governador de la plaça de Rosas a los síndichs que li anaban a donar la nora bona del bon succés notificant-li com se havien de aportar en lo modo de lo servey del rey y la pàtria, los deya: '*como antes, pagando, trabajando y contribuyendo*', a la qual resposta se'n anaven molta gent desconsolats.³¹

30. Massó, 2014: 67.

31. No era un fet excepcional. El 17 de juny de 1721, quan els síndics de la Bisbal d'Empordà acudiren amb un memorial al governador de Girona per demanar una disminució de les contribucions, ja que feia dies que tenien un capità i dotze soldats de cavalleria del regiment d'Algarve a discreció, la resposta va ser la mateixa: «ab molta fúria lo partí y ne feu trossos, dient: *que paguen, que paguen mil vezes los de la Bisbal*» (ACBE. La Bisbal. 1.2.1 Llibretes de resolucions, 1720-1721).

Y per últim lo príncep Pío se'n agué de anar, y las discrecions vingueren, de tal manera que la demás gent y més ben acomodada fugian de sas cases y los regidós deixaven los pobles vàcuos.³²

Dos pagesos, allunyats i que segurament no es van arribar a veure mai, coincidien amb la diferència en relació als oficials i la tropa francesa, de les imposicions posteriors de 1714. És cert que les poblacions negociaven amb els oficials de França, com ho havien estat fent des de 1640. Era la pràctica habitual de les universitats: negociar una reducció de la contribució. Les quinzenades i el posterior cadastre, almenys fins al 1724, van ser una imposició sense possibilitat de negociació.³³ Iniciaven una nova etapa en la fiscalitat. Les discrecions de tropes enviades a les poblacions, aquesta «major pedregada» de què es deia Francisco Verdaguer, eren habituals, com habitual ho era també l'expressió que en deixaven escrita els pagesos memorialistes.³⁴

Tres universitats davant la lluita de censals: estratègies diverses

És una realitat que les guerres van recaure sobre el conjunt de la comunitat, el compte de Gregori Matas i Pujol ho certifica. Les contribucions es feien sobre les universitats, i era el consell general, amb presència dels veïns, que acordava com s'havia de fer el repartiment. Les realitats, però, eren ben diferents, com provarem de demostrar en tres casos d'universitats que presenten dinàmiques i situacions que expliquen les estratègies seguides. Són tres casos representatius: Puigcerdà, població de frontera per excel·lència; una universitat situada a tocar del riu Ter, Torroella de Montgrí, a la plana litoral empordanesa, i una població situada a l'interior de la vegueria de Girona, Cassà de la Selva, la més allunyada de la frontera.

Cassà de la Selva

Un llibre de conclusions i de talles de la vila de Cassà de la Selva,³⁵ que tot just tenia 1.242 habitants en acabar la guerra de Successió, posa de manifest que les imposicions a la vila van augmentar significativament després del setge de Girona de 1711. Mentre que les talles de 1709 i 1710 eren de 400 lliures i objecte de repartiment entre els veïns, i es creava un censal de 2.000 lliures, entre 1711 i 1715 les talles passen de 4.000 a 8.000 lliures, els

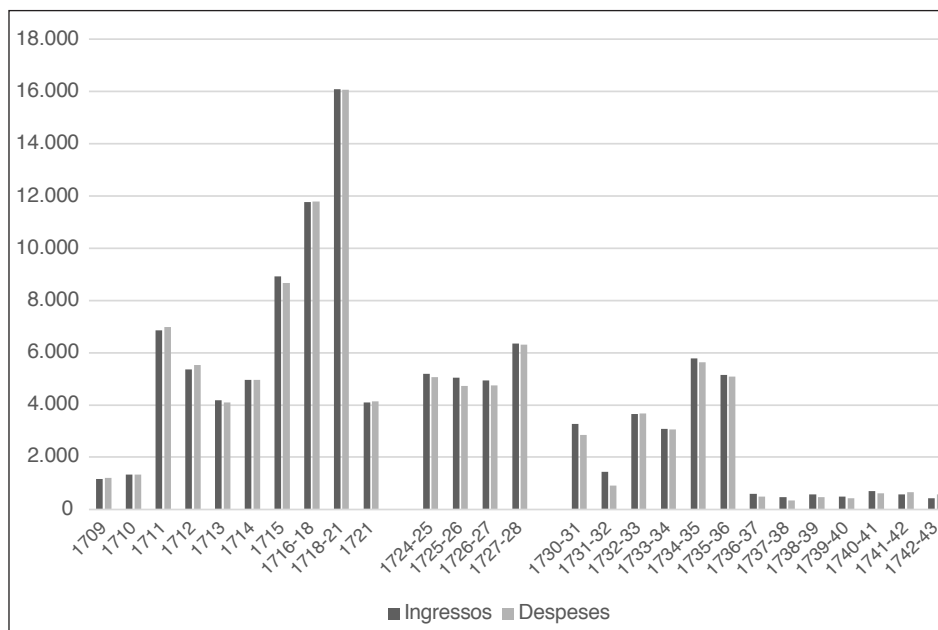
32. Verdaguer, 2015: 97, 98.

33. Després de la reunió dels diputats de les subdelegacions de la Intendència, que va acabar sense acords, es fa una regularització del cadastre (Mercader, 1968: 179-180). Sobre el caràcter punitiu del cadastre, i les altres imposicions posteriors a 1714 (Torras, 2005: 286-318 i, sobretot, Delgado, 2015: 373-377. Sobre la fiscalitat abusiva en matèria de cadastre i la corrupció en el repartiment municipal del cadastre (Torras, 2020: 65-79).

34. D'«immoderat espoli fiscal» el qualifica Torras, 2005: 310.

35. Arxiu Municipal de Cassà de la Selva (AMCS). *Llibre de talles, difinicions y determinacions de Concell de la universitat de la vila y terme de Cassà de la Selva, bisbat de Gerona, comensat en lo any de 1710*. Vegeu Gifre, 2018.

Gràfic 1
Les finances de Cassà de la Selva 1709-1743

Font: AMCS. *Llibre de tallas, diffinicions y determinacions de Concell de la universitat de la vila y terme de Cassà de la Selva, bisbat de Girona, comensat en lo any de 1710.*

censals s'incrementen i s'hi han d'afegir les quinzenades el 1714. A més, des de 1718, pesa la prohibició d'imposar nous censals i noves imposicions, i tampoc era possible alienar béns de la universitat. La prohibició figura escrita en el llibre de conclusions de la universitat, no fos cas que els regidors no ho tinguessin present.³⁶

El 1735, la vila de Cassà de la Selva s'adreça a l'Audiència per demanar la imposició d'un vintè sobre totes les collites durant vint anys per fer front a 8.170 ll 5 s de capital censal, i 498 ll 10 s 3 d de pensions, amb un deute acumulat de 2847 ll 4 s 9 d de pensions en-

36. Tot i que el Consell de Castella havia adreçat un despatx, de 30 de març de 1718, al corregidor de Girona pel qual les viles i ciutats no podien crear censals, alienar béns municipals, ni tampoc fer repartiments entre els veïns, ja que amb la Nova Planta aquesta prerrogativa corresponia al rei, sense el permís del qual no es podien fer aquestes noves imposicions. El 20 de juliol de 1728, es reiterava aquesta mateixa ordre, «pues en muchos de los lugares del Principado, sin el real permiso de su magestad se han impuesto quinquenos y veintenos, aunque en su imposición no hayan convenido todos los particulares, que en este caso también quedan prohibidos por su magestad, y les es permitido solo, intervolentes, y han tomado censales y echo otras enagenaciones». Aquesta ordre es manava registrar en els llibres de l'ajuntament, «para tenerla siempre presente». El notari Pere Pagès, secretari de Cassà en fa el corresponent assentament.

darrerides.³⁷ D'aquesta manera va poder disminuir el deute censal. Com veurem en les dues altres viles, encara a mitjan segle XVIII pesaven els deutes contrets durant la guerra de Successió, però a Cassà van disminuir significativament després de 1736 a costa d'un redelme durant vint anys. Un redelme que es repartí entre la comunitat, i en què sobretot correspon als masos pagar la taxa més elevada.

Torroella de Montgrí, una universitat amb possibilitats

La vila de Torroella de Montgrí, amb uns 2.000 habitants en acabar la guerra de Successió i un total de 356 cases cadastrades, presenta la particularitat de disposar de terres comunitàries, 800 vessanes segons el cadastre de 1716, que, agrupades en quatre masos, li asseguraven uns ingressos anuals de 700 lliures que feien possible afrontar els pagaments de guerra amb certa solvència. Per altra banda, ja des del començament de la guerra, la universitat assegurava als qui, havent estat encarregats per la universitat de sortir de la vila fossin presos, que els rellevaria de qualsevol pena que passessin, i començava pels cònsols.³⁸ Així, com que estava en disposició de cabals, trobava el crèdit necessari entre els veïns de la vila, els quals eren rescabats amb els arrendaments de les carnisseries o dels vintens de la universitat.³⁹ I quan el 13 d'abril de 1715 no troba numerari, demana la plata dels particulars⁴⁰ i de l'església parroquial.⁴¹ En tot moment, els redelmes sobre les collites obliguen els particulars a contribuir. És clar, però, que en moments de dificultats els masos de

37. ACA. Audiència. Cartas acordadas, 17, ff. 42r-44r.

38. 18 de maig de 1706. «Lo quantra escrit concell ha determinat y rasolt que si venia lo cas que los senyors cònsols se aguessen de cadar al poble y los francesos los prenguessen, à promès lo dit concell de sustentar-los y defensar-los fins sien lliberts, tant dels béns de la universitat com dels dels particulars» (Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí (AMTM). Llibre de conclusions, 1706-1741, f. 6r). Resolució de 24 de juliol de 1707: «que qualsevol persona que se trobàs fora per coses de la universitat y lo preñen, és de sentir y promet dit concell defensar-lo dels diners de la universitat y particulars» (AMTM. Llibre de conclusions, 1706-1741, f. 15r).

39. «Lo sobre dit concell de 31 de agost, entenent y conciderant la molta conveniencia era de salvar lo poble, ha resolt y determinat fer una agnació de bona fe al srs Salvador Quintana, doctor Joseph Metge y Real, Francisco Xargay, ciutadans honrrats de Barcelona, Joseph Pla y Micalet, Joan Fuster, Genís Trascó, Joan Fita, Francesch Ardévol y Isidro Cortada, tots de la present vila, a fi de mallevat la contribució demana lo sr duch de Noualles y per satisfació d'esta quantitat y per altres deutes té la univercitat, se'ls ha sadit las carnisseries y vintens fins y tant se n'age satisfet dites quantitats, ço és, sinch mil lliuras han mallevat al Reverent Comunitat de dita vila, dos sentas doblas al Sr. Salvador Quintana y quatre-sentas doblas se han matllevat al sr. Francesch Ardévol, botiguer, tots de la vila» (AMTM. Llibre de conclusions, 1706-1741, f.-29r).

40. 13 abril 1715: «En concideració que la univercitat no se troba ab medis accistens per satisfacer la carta de pago de mil y quatra cens rals de vuyt que té concignat lo regiment de Vallejo sobra la universitat, ha resolt lo dit concell que tots los particulars donen la plata de sas casas y que immediatament se done la plata de la isglésia per remediar aquests treball» (AMTM. Llibre de conclusions, 1706-1741, f. 63v).

41. El 25 octubre de 1715: «Lo sobredit concell a elegit a Joseph Mir y Sanan, manor, per anar a trobar lo sr mariscal de camp dn Feliciano Bracamonte per mirar si se'ns donaria un poch de temps per poder cobrar las tallas per lo regiment de Parma, y axí mateix per mirar lo sr bisba de Girona voldria donar llicència al comú per poder vendre o empenyar la plata de la isglésia» (AMTM. Llibre de conclusions, 1706-1741, f. 64v). El 1716, la universitat d'Arbúcies ha de vendre una creu processional per pagar els deutes; no serà fins al 1758 que se'n faci fer una altra (Borrell, 1996: 113).

la vila de Torroella de Montgrí on es pot conrear arròs poden servir de penyora suficient a l'hora de pagar als creditors. D'aquesta manera hem de llegir l'acord del consell de la universitat, de l'1 de maig de 1733,⁴²

Que atès que dita universitat se trova ab grandíssimas obligacions per satisfer a sos acreadors y que no trova altre medi més útil y eficàs que és retornar de arròs la mateixa partió que en lo present y corrent any és estada sembrada y axí mateix en lo any vinent de 1734 retornar de blat las terras que en lo present any se sembran.

Dues collites seguides suposaven una renda quantiosa. Els masovers s'hi avenen:

Los quals masovers, atès la gran utilitat de ells y de dita universitat venan a bé lo sobre dit, y aixís dits magnífichs senyors regidors han deliberat que se retornian ditas terras en lo any pròxim vinent de arròs, y las que sembreran de present de blat tanbé se hagen de retornar de blat en dit any y perquè los dits masovers pugan conservar llurs cavals de bestiar ab més facilitat se ha determinat dexar-los lo Temariuà per past de llur bestiar tant solament.

No és estrany que la universitat de Torroella de Montgrí, i aquest és un fet diferencial en relació als altres casos que considerem, té capacitat suficient per pagar més del que li corresponia. És significatiu aquest apunt en el llibre de conclusions, del 24 de gener de 1751; quan s'exposa que l'intendent general ha lliurat 5.987 ll 8 s «per la mitat del valiment dels vintens que dit sr havia cobrat de esta vila, qual quantitat no devia cobrar, y vist que dita se podia aplicar per un pont de fusta en lo riu Ter o bé per quitacions de censals de dits vintens o bé per fer un pavelló per allotjar los officials, todas cosas molt necessàries» es posa a deliberació i s'acorda: fer el pont de fusta, traient dues parts dels vintens i una de la universitat i quedant el dret de pontatge a la universitat; en acabat, que comenci el pavelló d'officials; i el que sobri, que sigui destinat a lluir censals.⁴³ Sí, el 1751, la universitat de Torroella de Montgrí, encara lluitava censals, és clar, però, el pagament de pensions al 3% representava un esforç menor. Tot i això, l'acord és lluir censals.

*Puigcerdà: la frontera*⁴⁴

El pes de les guerres havia afectat greument la població de Puigcerdà, que sumava 1.269 habitants després de la guerra de Successió en el que era un progressiu descens. El 25 de juliol de 1720, el síndic de Puigcerdà, el de Llívia i la Cerdanya tota demanen de poder pa-

42. AMTM. Llibre de conclusions, 1706-1741, s.f.

43. AMTM. 1.2.1.2. Llibre de conclusions, 1741-1743, f. 60v-61r.

44. La vila de Puigcerdà pertany al comtat i vegueria de Cerdanya, i al bisbat d'Urgell, abans que el Decret de Nova Planta no la fes cap de corregiment; la utilitzem com a estudi de cas, amb totes les prevencions possibles pel que fa a la frontera i la no frontera (Jané, 2021: 555-556), ja que disposa d'una preciosa documentació que ens permet analitzar amb detall com va afrontar l'endeutament comunitari.

gar el cadastre en espècie, per «no tener medio⁴⁵ para pagar la imposición de catastro de otra manera que con la que produce la tierra». Les dificultats de la reconstrucció eren més que evidents. I encara el 17 d'octubre de 1724, expressaven la

[...] imposibilidad de hacer efectiva la cantidad de 2933 libras 14 sueldos que se pide, en atención que en el año 1716 se hallavan existentes muchos censos y censales que al presente son luydos y consumidos y muchos vezinos que al presente también son muertos u ausentes...

Els falten 874 lliures i 14 sous. Demanen la reducció de la quantitat inicial.⁴⁶ I així, en el mateix to, fins a set vegades repeteixen la petició. La darrera la fan el 21 d'abril de 1726, quan aconseguen una rebaixa del personal.⁴⁷

La descripció que es fa el 1723 de la situació de Puigcerdà i la Cerdanya, per ser frontera,⁴⁸ i ho diuen els mateixos síndics, probablement es pot fer extensible a altres indrets. Es fa referència al pagament de contribucions, saquejos, passada de tropes, allotjaments, segrestos de veïns comminant els comuns a rescatar-los i un setge de deu mesos.

Que la miseria y pobreza de los naturales y moradores del partido de Puigcerdá dimana de la mucha ruina y estragos han padecido por causa y ocasión de las guerras y por lo fronterizo que es todo este partido con la Francia, pues haviendo dominado las tropas francesas con título de auxiliares el distrito de la Cerdaña, baylia de Libia, Bellber y Baridá desde el año 1706 hasta el 1714 inclusive, sacando excessivas contribuciones, dinero y géneros, fue el estrago grande que ocasionaron las que pasaron en el año de 1712 por la Seo de Urgel y las que volvieron del real ejército para ir a Gerona, quedando no poca porción en la Cerdaña, y después, en el año de 1713 se aumentaron en vista de haver executado saqueo en ella los sediciosos perdiendo los moradores lo poco que tenían de muebles, ganado y trigo, cuya desgracia padeció el distrito de la Seo de Urgel, que, a más de mantener las tropas francesas muchos días, fueron obligados a pagar al comandante conde Muret una crecida summa de dinero, llevándose presos eclesiásticos y seglares, y no menos en el año 1714 padeció mucho la ciudad, sufriendo un bloqueo de diez meses de los sediciosos, sin poder tener comunicación con parte alguna, y sólo con la plaza de Castell Ciudad, la que la ciudad abastecía.⁴⁹

45. Per poder fer front als problemes derivats de les finances comunitàries, ja el 1715 la universitat de Puigcerdà es va haver de vendre els drets de la muntanya del Carlit, que quedava a la banda francesa de la frontera establerta el 1659, per recuperar alguns prats que havien estat venuts a carta de gràcia. La disminució del patrimoni de la universitat era una primera mesura per afrontar els problemes financers, però era del tot insuficient (Conesa, 2007: 701-702).

46. Arxiu Comarcal de la Cerdanya (ACCE). 125. 107. Ajuntament de Puigcerdà, f. 1r.

47. ACCE. 125. 107. Ajuntament de Puigcerdà, f. 7r i v.

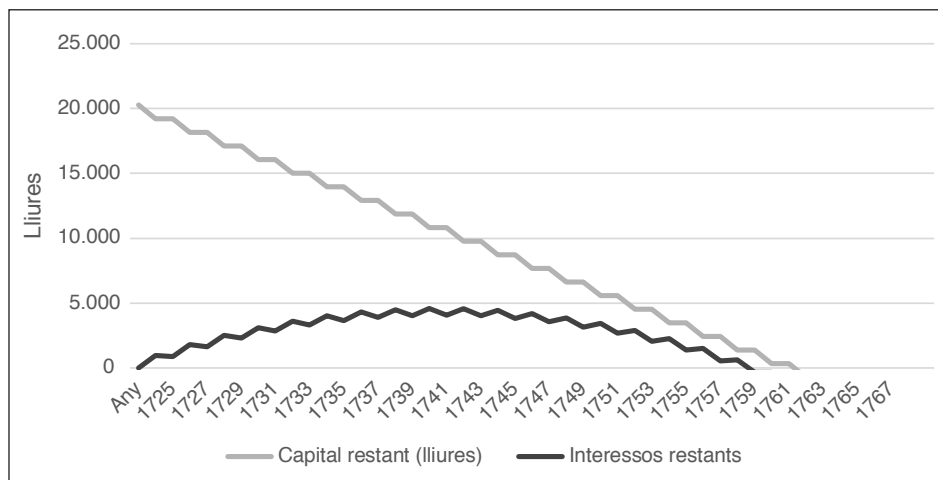
48. Va ser arran del cordó sanitari de 1721, per preservar de l'entrada de la pesta de Marsella, quan es va delimitar per primera vegada la frontera. El 1722, s'havia construït una línia de 27 barraques de fusta, que van acabar sent 32, a les quals acudien els veïns a fer guàrdia per evitar el trànsit de persones i el possible contagi (Sahlins, 1993: 88).

49. ACCE. 125. 109. *Addición de greuges y agravios a la representación que de ellos tiene hecha el diputado del partido y subdelegación de Puigcerdá.*

Davant d'aquesta situació, la universitat de Puigcerdà decideix, després de no poca negociació, una concòrdia amb els creditors censalistes el 1724, amb una destinació anual de 1.050 lliures, l'any 1725 destinada a la lluita de censals, i l'any següent al pagament de pensions, i així de manera successiva.⁵⁰ Entremig, hi va haver una concòrdia específica amb el Col·legi de preveres de Puigcerdà, el 1741, sens dubte, el primer creditor censalista de la vila de Puigcerdà,⁵¹ per la qual l'ajuntament acordà demolir la torre i col·locar les campanes fins a la construcció d'un nou campanar. Un dels elets de la concòrdia, per part dels creditors, era el prior del Col·legi de preveres, l'altre elet el compartien, any a any, un representant del convent de Sant Domènec i el de sant Agustí. Durant dotze anys, l'ajuntament es compromet a destinar-hi 200 lliures, fins que el nou campanar sigui acabat. Per la seva part, el Col·legi de preveres condona totes les pensions caigudes des de 1724, de les quals se n'exclouen 144 lliures i 5 sous.⁵²

La concòrdia, era, només, una previsió. El 1752, just després de la reducció dels censals del 5 al 3%, es fa una nova concòrdia, sobretot perquè la universitat no té els ingressos suficients, i això que, segons la previsió, els havia de quedar poc per lluir el capital i pagar les pensions. Però, des dels anys quaranta, havien disminuït els arrendaments i s'arrossegaven «crescuts atrassos» en el pagament de les contribucions.

Gràfic 2 Previsió de pagament del deute, segons la concòrdia de Puigcerdà de 1724

50. ACCE. 125. 5731. Concòrdia de Puigcerdà i els creditors censalistes, 2 de febrer de 1724.

51. Encara el 1797, entre les seves rendes hi tenia cinc-cents censals (Simon, 2014: 393).

52. ACCE. T1-5, f. 236.

Atès y considerats per los matexos acreadors las crescudas obligacions en què és tingut lo ajuntament de dita vila y los curts emoluments persebeix, los que de molt no són bastants a poder cumplir los càrrechs y obligacions de què se troba grabat a causa de la notable minoració que de anys atràs àn fet los arrendaments dels emoluments del relatat ajuntament y dels crescuts atrassos en què se troba a las contribucions y pechos reals per haver resolt Sa Magestat de la mitat dels emoluments de dita universitat den del 174... al de 174... inclusibe y per consegüent vehent moralment impossibilitat al dit ajuntament de poder cumplir lo ab dita concòrdia convingut sens tenir de arribar al violent estrèpit de molestar los individus de la present vila, placticada la matèria per lo ajuntament asolas, una y diferents vegadas, y después per medi de son comissionat, mr. Nicolau Solanell, regidor de dit ajuntament, ab los acreadors vaix expressats.⁵³

El nivell de deute s'havia reduït considerablement i s'ajustava a pagar 500 lliures anuals procedents dels arrendaments, però si no era suficient s'hi destinarien unes altres rendes. Com en la concòrdia de 1724, els elets eren obligats, cada 1 de maig, a pagar primer les pensions, i l'any següent a lluir censals. Una vegada lluit el capital, calia destinar les 500 lliures anuals al pagament de les pensions caigudes dels censals de la concòrdia anterior. Sabem que, finalment, el deute va ser eixugat el 1774. Cinquanta anys després de la primera concòrdia, Puigcerdà va deixar enrere l'endeutament generat per la guerra de Successió. Que no era poc.

Conclusions

Les comunitats pageses, universitats, opten per la creació d'un deute sindicat que obliga les cases dels presents i dels futurs com la solució a les necessitats immediates de la guerra, fet que genera l'endeutament comunitari. Hem de destacar la importància de l'organització de la universitat, en què les grans decisions es prenen en consell general. I per poder pagar les pensions, com que els ingressos comunitaris no eren suficients, l'assemblea general de la universitat decideix imposar-se talles sobre els veïns, en funció de les possibilitats de cada casa i redelmes sobre les collites, quinzens o vintens, sobretot. La resistència davant les tropes, ja sigui per estalviar-se un allotjament o per alleujar la durada, o per reduir les contribucions, comporta la cohesió de la comunitat.

Els creditors censalistes pressionen les universitats perquè paguin les pensions. Pressions que sovint acaben en demandes de les institucions religioses, com passa a Puigcerdà, i les universitats solen evocar-les a l'Audiència. D'altra banda, amb un 5%, és una renda important i segura per als creditors censalistes. Tan segura com que s'ajusten a concòrdies amb les universitats, i ho fan en dos cicles de concòrdies: la primera, en acabar les hostilitats de 1640-1659, iniciades la dècada dels anys seixanta del segle XVII; la segona, a partir de 1720, en acabar les hostilitats de la guerra de Successió (la Bisbal i Sant Feliu de Guíxols, 1722 (Borrell, 1996: 105); Puigcerdà, 1724). La majoria de les poblacions, com van fer Torroella de Montgrí o Cassà, s'imposen redelmes sobre les collites fins entrats els anys trenta, quaranta i cinquanta per poder acudir al pagament de les pensions de censals.

53. ACCE. 125. 5726. Concòrdia de 5 de gener de 1752.

La persistència de la fiscalitat és causa també del trencament de la comunitat quan els més poderosos busquen títols i honors per esdevenir exempts davant la fiscalitat (Carerras Candi, 1908; Olivares, 2000: 372-377; Gifre, 2012: 608-630), de manera que s'aparten de la comunitat fiscal. Si no contribueixen no tenen accés als béns i els usos comunitaris. Això va ser origen de no pocs conflictes, ja que els exempts volien que també els masovers en fossin eximits per l'anomenada part *colònica*, el terç (com ho va fer el braç militar durant bona part de la segona meitat del XVII, estudiat per Martí, 2016). La universitat defensa la majoria, és a dir, el conjunt dels que contribueixen als mals i càrrecs de la universitat. La universitat és, sobretot, una unitat de contribuents. Els que no hi contribueixen no en formen part. Fet que els exclou, entre d'altres, de l'accés als béns i els usos comunitaris.

Les guerres afecten les comunitats rurals fins al punt de qüestionar la continuïtat de més d'una explotació o patrimoni. A causa de la seva incidència, la pagesia ha deixat valuoses anotacions escrites en llibres de comptes, dietaris i memòries. Sovint, a manera de justificació de les decisions que s'han hagut de prendre: vendes a carta de gràcia, vendes perpètuas, execucions de cort. Serveixi el que escriu Fèlix Domènech els anys noranta del segle XVIII: «lo que jo he venut y empenyat hés estat per conservar lo que queda de la hazienda, que si no hagués llevat un bras, lo cos se fora mort» (Fèlix Domènech, 2001: 25). En aquest cas, va ser fins al punt de traslladar-se de Roses i la plana empordanesa a Sant Feliu de Guíxols. La guerra activa un dinàmic mercat de terres, que es venen perquè n'hi ha que en compren. És clar: es tracta de vendes forçades. El mercat de terres és un aspecte de la desigualtat comunitària que accentua la diferenciació pagesa.

La pagesia, a cada generació, afronta la reproducció de la unitat d'explotació amb previsió, per la qual cosa estalvia fins a disposar d'un fons d'amortització que, en part, pot ser convertit en plata i, quan hi ha guerra, s'ha d'amagar. Les guerres, però, desestabilitzen qualsevol previsió. L'església parroquial i els seus ornaments també poden ser aquest fons d'amortització comunitari en cas de necessitat, la vila de Torroella de Montgrí n'és un exemple. Són estratègies que, en moments de guerra, poden posar en perill l'estalvi d'una generació i fer perillar igualment la continuïtat de patrimonis agraris.

El fet que tres generacions hagin hagut de patir les guerres explica els consells als futurs hereus perquè hi tinguin tota mena de previsió i precaució. En relació a les lliçons apreses de la guerra de Successió, l'austriacista derrotat rector de Garriguella (Playà, Gómez, 2014: 445, 448) aconsella que no s'impliquin en bàndols, o els més pragmàtics, com Sebastià Casanovas, que ha heretat els patiments del seu pare austriacista, que esperin temps millors (Casanovas, 1978: 47), la qual cosa implica reclusió i fer per la casa i el patrimoni, *pro domo*. Les coses de la guerra són per als soldats, escriu Aleix Ribalta, pagès d'Anglesola, per recordatori als seus hereus (Bach, 1983: 186). I, si poden evitar fer pel comú i evitar els oficis de la universitat, millor encara (Massó, 2014: 97).

Bibliografia

- ALBAREDA, Joaquim (1993). *Els catalans i Felip V, de la conspiració a la revolta (1700-1705)*. Barcelona: Vicens Vives.
- ALCOBERRO, Agustí (1987). «Les terres gironines durant l'ocupació francesa de 1694-98: una aproximació». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 29, p. 231-243.
- AYATS, Alain (2002). *Louis XIV et les Pyrénées Catalanes de 1659 à 1681. Frontière politique et frontières militaires*. Canet: Trabucaire.
- BACH, Antoni (1983). «Crònica de la guerra de Successió a les Terres de Lleida, escrita per un pagès de Palau d'Anglesola», *Ilerda*, XLIV, p. 171-187.
- BÉLY, Lucien (2010). «Westphalie, Pyrénées, Utrecht: trois traités pour redessiner l'Europe». A: Oscar JANÉ (cur.), *Del Tractat dels Pirineus (1659) a l'Europa del segle XXI: un model en construcció*, Generalitat de Catalunya — Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Museu d'Història de Catalunya, p. 13-21.
- BÉLY, Lucien (2015). «Le triomphe de la raison politique». A: Lucien BÉLY, Bertrand HAAN, Stéphane JETTOT (dirs.), *La Paix des Pyrénées (1659) ou le triomphe de la raison politique*. París: Classiques Garnier, p. 9-30.
- BOHELER, Jean-Michel (1995). *Une société rurale en milieu rhenan: la paysannerie de la plaine d'Alsace (1648-1789)*. Estrasburg: Presses Universitaires de Strasbourg.
- BOHELER, Jean-Michel (2002). «La guerre au quotidien dans les villages du Saint-Empire au XVIIe siècle». A: Christian DESPLAT (ed.), *Les Villageois face à la guerre (XIV-XVIIIe siècle)*. Actes des XXIIes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran, 8, 9, 10 Septembre 2000. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, p. 65-88.
- BORRELL SABATER, Miquel (1996). «L'endeutament municipal selvatà en la primera meitat del segle XVIII». *Quaderns de la Selva*, núm. 9, p. 103-113.
- BRUMONT, Francis (2002). «Nogaro et les gènes de guerre à l'époque des cardinaux-ministres». A: Christian DESPLAT (ed.), *Les Villageois face à la guerre (XIV-XVIIIe siècle)...*, p. 257-272.
- CAMPRUBÍ, Xevi (2015). «L'impacte dels allotjaments a Tona: de la Revolta dels Barretines (1687) al pas de l'exèrcit austriacista durant la Guerra de Successió (1711)», *Ausa*, XXVII, 175, p. 61-87.
- CAMPRUBÍ, Xevi (2018). *L'impressor Rafael Figueró (1643-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps*. Barcelona: Fundació Noguera.
- CARRERAS CANDI, Francesc (1908). «Autonomia de Catalunya regnant la Casa de Àustria (1516-1714)», dins «Descripció política-històrica-social». *Geografia general de Catalunya. Catalunya*. Barcelona: editorial Albert Martín, p. 1022-1067.
- CARRIÓ ARUMÍ, Jordi (2008). *Catalunya en l'estructura militar de la monarquia hispànica (1556-1640). Tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments*. Tesis doctoral, UB.
- CASANOVAS I CANUT, Sebastià (1978). *Memòries d'un pagès del segle XVIII*, edició a cura de Jordi Geli i M. Àngels Anglada. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- CONESA, Marc (2007). «Muntanya a la venda! A l'entorn del 1715 a l'est del Pirineu. El Carlit, el veguer i la frontera», *Afers. Fuls de recerca i pensament*, núm. 58, p. 693-714.

- CONSTANS, Lluís G. (1950). «Una crónica inédita de la Guerra de Sucesión en Gerona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 5, p. 73-112.
- CORNETTE, Joël (2000). *Le roi de guerre. Essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle*. París: Éditions Payot et Rivages.
- DELGADO, Josep Maria (2015). «Después de Utrecht. El impacto de la nueva fiscalidad borbónica sobre la economía y la fiscalidad catalanes del siglo XVIII». A: Joaquim ALBAREDA, Agustí ALCOBERRO (coord.). *Actes del congrés Els Tractats d'Utrecht. Clarors i foscors de la pau. La resistència dels catalans*. Barcelona: Museu d'Història de Catalunya. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, Universitat Pompeu Fabra, p. 373-384.
- DOMÈNECH, Fèlix (2001). *Treballs y desdixas que àn succeït en lo present Principat de Chatalunya y en particular a nostre bisbat de Gerona (1674-1700)*. Edició crítica i estudi introductor de Pere Gifre i Xavier Torres. Girona: CCG edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.
- ETTINGHAUSEN, Henry (1993). *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*. Barcelona: Curial, 4 vols.
- ESPINO, Antonio (1990). «Ejército y sociedad en la Cataluña del Antiguo Régimen. El problema de los alojamientos (1653-1689)», *Historia social*, núm. 7, p. 19-38.
- ESPINO, Antonio (2003). «El coste de la guerra para la población civil. La experiencia catalana, 1653-1714», *Millars: Espai i història*, núm. 26, p. 155-184.
- ESPINO, Antonio (2010). «La configuració d'una nova frontera militar a Catalunya, 1659-1667». A: Oscar JANÉ (cur.), *Del Tractat dels Pirineus (1659) a l'Europa del segle XXI: un model en construcció...*, p. 199-211.
- ESPINO, Antonio (2013a). *Cataluña durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*. Bellaterra: UAB.
- ESPINO, Antonio (2013b). «La financiación de la guerra en la Cataluña del Barroco, 1652-1679». *Tiempos Modernos*, núm. 27, p. 1-29.
- ESPINO, Antonio (2013c). «Civils i militars a la Catalunya de la guerra de Successió. La problemàtica dels allotjaments de tropes, 1706-1713». A: J. DANTÍ, X. GIL, I. MAURO (coord.). *Actes del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya: Catalunya, entre la guerra i la pau, 1713, 1813*. Barcelona, 17-20 desembre 2013, Barcelona: Departament d'Història Moderna, Universitat de Barcelona, p. 50-70.
- ESPINO, Antonio (2014). *Las Guerras de Cataluña. El teatro de Marte 1652-1714*. Madrid: Edaf.
- ESPINO, Antonio (2016). «La Cerdaña: plaza de armas de la Monarquía hispánica en el Pirineo, 1654-1673», *Historia social*, núm. 85, p. 3-19.
- ESPINO, Antonio (2017). «Entre Francia y España. Conflicto político y defensa hispánica de la frontera en la Cerdaña, 1659-1672», *Hispania*, núm. 257, p. 705-733.
- ESPINO, Antonio (2021). «La nueva frontera militar en la Cerdaña. Las defensas de Puigcerdà (1659-1683)», *Chronica nova: Revista de historia moderna de la Universidad de Granada*, p. 213-242.

- EXPÓSITO, Ricard (2016). *Nivells d'alfabetització i pràctiques culturals en la Catalunya moderna. Aprendre de llegir, escriure i comptar*. Maçanet de la Selva: Editorial Gregal.
- FERRER I ALÒS, Llorenç (2014). «Pagar les guerres. Una càrrega fiscal sobre els ajuntaments catalans els segles XVII i XVIII». Narcís FIGUERAS, Josep SANTESMASES (dirs.). *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana. Actes del IX Congrés de CCEPC (Cervera, 21 i 22 de febrer de 2014)*. Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, Cossetània Edicions, p. 49-91.
- GANTELET, Martial (2012). *L'absolutisme au miroir de la guerre. Le roi et Metz (1552-1661)*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- GIFRE, Pere (1993). «Universitats, fiscalitat de guerra i privilegiats. A propòsit d'algunes universitats empordaneses durant la Guerra de Secessió». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13-I, p. 561-572.
- GIFRE, Pere (1996). «Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705». *Recerques*, núm. 33, p. 53-75.
- GIFRE, Pere (2005). «Guerra en terra de frontera: la vegueria de Girona (1640-1713)». *Segon Congrés Recerques. Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions. Lleida, 10-12 d'abril de 2002*, III. Barcelona: Associació Recerques, Pagès editors, p. 11-48.
- GIFRE, Pere (2012). *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (vegueria de Girona, 1486-1730)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- GIFRE, Pere (2018). «La terra i la guerra: la vegueria de Girona, 1635-1720». Dolors GRAU, Elvís MALLORQUÍ (coords.), *Les guerres i els seus efectes. Cassà de la Selva, segles XIV-XX*. Conferències de l'Arxiu, 1. Ajuntament de Cassà de la Selva. Edició digital.
- GIBRAT, Joseph (ca. 1920). *Un pagès Roussillonnais de l'Ancien Régime (1620-1800)*. Perpinyà: Barrière et cie.
- HERMANT, Heloïse (2016). «À cors et à (é)cri(t)s: manifestes, pasquins et chansons des révoltés Barretines en question (1687-1690)». A: Alain HUGON, Alexandre MERLE. *Soulèvements, révoltes, révolutions dans l'Empire des Habsbourg d'Espagne, XVIe siècle-XVIIe siècle*. Madrid: Casa de Velázquez, p. 161-177.
- JANÉ, Oscar (2008). *La identitat de la frontera pirinenca. Efectes socials i polítics al nord de Catalunya des de la creació de Montlluís (1677-1698)*. Girona: Diputació de Girona.
- JANÉ, Oscar (2021). «El Tractat dels Pirineus i els seus efectes». A: *Història de la Cerdanya*. Girona: Diputació de Girona, p. 529-556.
- KWIATKOWSKI, N (2014). «La destrucció de Magdeburgo de 1631 en textos e imàgenes», *Tiempos Modernos: Revista Electrónica de Historia Moderna*, núm. 28.
- MARTÍ, Eduard (2016). *El braç militar de Catalunya (1602-1714)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- MARTÍ, Maria Antònia, ESPINO, Antoni (2013). *Catalunya abans de la Guerra de Successió. Ambrosi Borsano i la creació d'una nova frontera militar, 1659-1700*. Catarroja-Barcelona: editorial Afers.

- MASSÓ, Amer (2014). *Memòries d'un pagès antiborbònic (1691-1774)*. Amer Massó. Edició, introducció i notes a cura de Jordi Curbet Hereu. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- MERCADER, JOAN (1968). *Felip V i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- MUNCK, Thomas (1994). *La Europa del siglo XVII. 1598-1700*. Madrid, Akal. Primera edició: 1990.
- OLIVARES, Jordi (2000). *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria*. Lleida: Pagès editors.
- PARKER, Geoffrey (2013). *El siglo maldito. Clima, guerras y catástrofes en el siglo XVII*. Barcelona: Planeta.
- PELLA Y FORGAS, José (1883). *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del Noreste de Cataluña*. Barcelona: Luis Tasso y Serra, impresor.
- PESCHOT, Bernard (2002). «Les "lettres de feu": la petite guerre et les contributions paysannes au XVIIe siècle». A: Christian DESPLAT (ed.), *Les Villageois face à la guerre (XIV-XVIIIe siècle)...*, p. 129-142.
- PLADEVALL, Antoni; SIMON, Antoni (1986). *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII. Segons el «Diari» de Joan Guàrdia, pagès de l'Esquirol, i altres testimonis d'Osona*. Barcelona: Curial.
- PLAYÀ, Josep; GÓMEZ, Antoni (2014). «Edició de les poesies del rector de Garriguella. Un altre poeta català desconegut (s. XVIII)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 45, p. 439-474.
- PUIGVERT, Joaquim M. (1991). «Guerra i Contrareforma a la Catalunya rural del segle XVII». A: Eva SERRA et al. *La revolució catalana de 1640*. Barcelona, Editorial Crítica, p. 99-132.
- REYNÉS, Jordi (2001). *Guerra al Baix Empordà de l'època moderna (mitjan segle XVII-Inici segle XVIII)*. La Bisbal: Ajuntament de la Bisbal d'Empordà.
- ROYAL, François (2017). «À l'aube de la campagne: l'impact du quarter d'hiver dans la campagne de Flandre de 1712». A: Hervé DRÉVILLON, Bertrand FONCK, Jean-Philippe CÉNAT (dirs.), *Les dernières guerres de Louis XIV, 1688-1715*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, Service Historique de la Défense, p. 205-226.
- SAHLINS, Peter (1993). *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*. Vic, Eumo Editorial.
- SALES, Núria (2004). «Tractà dels Pirineus, el tractat dels Pirineus?», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 17, p. 829-842.
- SANABRE, Josep (1956). *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía en Europa 1640-1659*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- SÁNCHEZ MARCOS, Fernando (1983). *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679)*. Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona.
- SERRA, Eva (1988). *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*. Barcelona: Crítica.
- SERRA, Eva (2018). *La formació de la Catalunya moderna (1640-1714)*. Barcelona: Eumo editorial, Institut d'Estudis Catalans.

- SIMON, Antoni (2019). *1640*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- SIMON, Erola (2014). «El Col·legi de preveres de Santa Maria de Puigcerdà, la dimensió econòmica d'una institució religiosa», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 2012-2013, p. 389-401.
- SOLÀ, Xavier (2007). «Guerres, destrucció i saqueig del patrimoni eclesiàstic a l'època moderna: el bisbat de Girona (segles XVI-XVII)». A: Bonaventura BASSEGODA, Joaquim GARRIGA, Jordi PARÍS (eds). *L'època del Barroc i els Bonifàs. Actes de les Jornades d'història de l'art a Catalunya, Valls, 1, 2 i 3 de juny de 2006*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 471-492.
- SOLÀ, Xavier (2020). *La Guerra dels Segadors a la regió de Girona. De la crema de Santa Coloma de Farners (maig de 1640) al setge de la ciutat de Girona (estiu de 1653)*. Beca de recerca Patronat Francesc Eiximenis, 2019, inèdit.
- SOLER, Santi (1994). *Memòries d'una família pagesa: els Anglada de Fonteta (segles XVII-XVIII)*. Estudi i transcripció de Santi Soler. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament de la Bisbal d'Empordà.
- TORRAS, Josep M. (2005). *Felip V contra Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- TORRAS, Josep M. (2020). *Misèria, poder i corrupció a la Catalunya borbònica (1714-1808)*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- TORRES, Xavier (2000). *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*. Girona: CCG edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.
- TORRES, Xavier (2008). *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- VERDAGUER, Francisco (2015). «*Epítome universal per Catalunya*» (1719-1720) de Francisco Verdaguer i Bosch, pagès de Llançà. Edició i estudi introductori de Pere Gifre Ribas. Llançà: Ajuntament de Llançà.